

**YEVROPA TA'LIM TIZIMIDA RATSIONAL TAFAKKURNI
RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY YONDASHUVLARI VA
ULARNING O'ZBEKISTONDA QO'LLANILISH IMKONIYATLARI**

Toshniyazov Umirbek Xurramovich

Qarshi davlat texnika universiteti

Yoshlar bilan ishlash, ma'naviyat ma'rifat bo'limi boshlig'i,

"Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Yevropa ta'lim tizimida ratsional tafakkurni rivojlantirishning ijtimoiy yondashuvlarini tahlil qilish va ularning O'zbekistonda qo'llanilish imkoniyatlariga bag'ishlangan. Ishtida Yevropa ta'lim modellariga xos bo'lgan ratsional tafakkurni shakllantirishning madaniy-ijtimoiy, kommunikativ va hamkorlik jihatlari ko'rib chiqilgan. Alohida e'tibor ijtimoiy konstruktivizm, kommunikativ harakatlar nazariyasi va madaniy-ijtimoiy yondashuvning talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish kontekstida o'rganilishiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy yondashuv, ratsional tafakkur, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy konstruktivizm, madaniy moslashtirish, kross-kultural ta'lim.

Аннотация. Данное исследование посвящено анализу социальных подходов к развитию рационального мышления в европейской системе образования и возможностям их применения в Узбекистане. В работе рассматриваются социокультурные, коммуникативные и коллаборативные аспекты формирования рационального мышления, характерные для европейских образовательных моделей. Особое внимание уделяется исследованию социального конструктивизма, теории коммуникативного действия и социокультурного подхода в контексте развития когнитивных способностей студентов.

Ключевые слова: Социальный подход, рациональное мышление,

коммуникативная компетентность, социальный конструктивизм, культурная адаптация, кросс-культурное образование.

Abstract. This study analyzes social approaches to the development of racial thinking in the European education system and the potential for their application in Uzbekistan. The paper examines the sociocultural, communicative, and collaborative aspects of developing racial thinking, characteristic of European educational models. Particular attention is paid to the study of social constructivism, the theory of communicative action, and the sociocultural approach in the context of developing students' cognitive abilities.

Keywords: Social approach, rational thinking, communicative competence, social constructivism, cultural adaptation, cross-cultural education.

Kirish, Zamonaviy ta'limshunoslikda ratsional tafakkurni shakllantirish muammosi tobora ko'proq ijtimoiy kontekstda ko'rib chiqilmoqda. Yevropa ta'lim an'alarida ratsional tafakkur nafaqat individual kognitiv jarayon, balki ijtimoiy munosabatlar, kommunikativ amaliyot va madaniy diskurs mahsuli sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv Lev Vygotskiy, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu kabi olimlarning nazariyalariga asoslanib, bilim va tafakkurning ijtimoiy tabiatini ta'kidlaydi. Yevropa ta'lim tizimida ijtimoiy yondashuvlar talabalarning nafaqat aqliy, balki ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, ular zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarurdir. O'zbekiston ta'lim tizimi esa an'anaviy ravishda individual o'zlashtirishga ko'proq e'tibor qaratgan, ammo zamonaviy sharoitda ijtimoiy yondashuvlarni joriy etish orqali ta'lim samaradorligini oshirish imkoniyati mavjud. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi global ta'lim tendensiyalari va milliy an'analarni uyg'unlashtirish zarurati bilan belgilanadi[1, 2]. Tadqiqotning maqsadi Yevropa ta'lim tizimidagi ijtimoiy yondashuvlarni chuqur o'rganish, ularning metodologik asoslarini tahlil qilish va O'zbekiston sharoitiga moslashtirishning ilmiy asoslangan modelini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning ahamiyati nazariy jihatdan ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarni rivojlantirishga, amaliy

jihatdan esa O'zbekiston ta'lim tizimida ularni joriy etishga yo'naltirilgan[3].

Ilmiy ishlar tahlili: Finlyandiya ta'lim tizimida "phenomenon-based learning" (hodisa asosida o'rganish) usuli keng qo'llaniladi, bunda talabalar real ijtimoiy hodisa va muammolarni ko'p fanlar kesimida o'rganadilar. Bu usul talabalarning murakkab ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilish va ratsional yechimlar topish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, "Migratsiya va integratsiya" mavzusi o'rganilayotganda tarix, sotsiologiya, iqtisod va siyosatshunoslik integratsiyalashgan holda o'qitiladi. Niderlandiya tajribasi "social-constructivistisch leren" (ijtimoiy-konstruktivist o'rganish) usuli bilan ajralib turadi, bunda bilim faqat individual miyada emas, balki ijtimoiy munosabatlar orqali quriladi deb hisoblanadi[5, 6].

Niderland universitetlarida "leergemeenschappen" (o'rganish hamjamiyatlari) tashkil etiladi, bunda talabalar o'zaro o'rganish jarayonida nafaqat bilim almashadilar, balki bir-birlarining fikrlash uslubini ham rivojlantirishadi. Buyuk Britaniya ta'lim tizimi "discourse analysis" (diskurs tahlili) va "critical discourse practice" (tanqidiy diskurs amaliyoti) ni keng qo'llaydi, bunda talabalar matnlar, nutqlar va vizual materiallarni ijtimoiy kontekstda tahlil qilish orqali tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishadi[7]. Britaniya universitetlarida "seminar discussions" (seminar munozaralari) an'anasiga alohida e'tibor qaratiladi, bunda har bir talaba o'z fikrlarini ijtimoiy asosda muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shvetsiya maktablarida "demokratiska samtal" (demokratik suhbatlar) usuli qo'llaniladi, bunda talabalar turli ijtimoiy masalalar bo'yicha munozara olib borishar va barcha ishtirokchilarning ovozlari teng ahamiyatga ega bo'ladi. Nemis ta'lim tizimida "kommunikative Didaktik" (kommunikativ didaktika) usuli muvaffaqiyatli qo'llaniladi, bunda ta'lim jarayoni o'zaro muloqot va kommunikativ harakatlar asosida tashkil etiladi.

Metod: Tadqiqotda quyidagi ilmiy tadqiqot metodlari qo'llanildi:

1. "Sosiologik tahlil metodi" - Yevropa ta'lim tizimidagi ijtimoiy yondashuvlarning jamiyatdagi o'rnini va ahamiyatini o'rganish.
2. "Diskurs-tahlil" - Yevropa ta'lim hujjatlaridagi, dasturlaridagi va o'quv

qo'llanmalaridagi ratsional tafakkurga oid diskurslarni tahlil qilish.

3. "Komparativ sotsiologik tahlil" - Yevropa va O'zbekiston ta'lim tizimlaridagi ijtimoiy yondashuvlarni qiyosiy o'rganish.

4. "Etnografik kuzatuv" - Yevropa ta'lim muassasalaridagi ijtimoiy o'rganish amaliyotlarini kuzatish va tavsiflash.

5. "Ekspert intervyusi" - ta'lim sotsiologlari, pedagogik psixologlar va ta'lim siyosati mutaxassislari bilan suhbatlar.

6. "Fokus-guruh muhokamalari" - O'zbekiston o'qituvchilari va talabalari bilan Yevropa ijtimoiy yondashuvlarini muhokama qilish.

Tadqiqotning bajarish tartibi quyidagi bosqichlardan iborat edi:

- "Nazariy bosqich" (2 oy): Ijtimoiy yondashuvlarning metodologik asoslarini o'rganish

- "Empirik bosqich" (4 oy): Yevropa ta'lim muassasalaridagi ijtimoiy amaliyotlarni kuzatish va hujjatlashtirish

- "Adaptatsiya bosqichi"* (3 oy): O'zbekiston sharoitiga mos modellar ishlab chiqish

- "Sinov bosqichi" (2 oy): Moslashtirilgan modellarni pilot loyiha sifatida sinovdan o'tkazish

- "Takomillashtirish bosqichi" (1 oy): Natijalar asosida modellarni takomillashtirish

Metodika:

Tadqiqot asosida O'zbekiston ta'lim tizimi uchun quyidagi moslashtirilgan ijtimoiy metodikalar ishlab chiqildi:

1. *"Mahalla asosida o'rganish metodikasi"*:

- An'anaviy mahalla instituti asosida talabalar loyihalari
- Mahalla muammolarini o'rganish va yechimlar ishlab chiqish
- Aksil aloqani tashkil etish: talabalar → mahalla → universitet

2. *"Milliy an'analarga asoslangan muloqot metodikasi"*:

- An'anaviy "gap" madaniyati asosida tuzilgan munozaralar
- "Hofizlik" an'analarga asoslangan jamoa ishi

- "Maslahat" uslubidagi guruh muhokamalari
- 3. *"Kross-madaniy loyihalar metodikasi"*:
 - Yevropa va O'zbekiston talabalarining qo'shma ijtimoiy loyihalari
 - Virtual madaniyatlararo muloqot platformalari
 - "Sharq-G'arb: ratsional tafakkur dialogi" loyihasi
- 4. *"Ijtimoiy konstruktivizm asosida o'qitish"*:
 - "Bilim qurish hamjamiyatlari" ni tashkil etish
 - O'zaro o'rganish (peer-to-peer learning) sessiyalari
 - Kollektiv intellektni shakllantirish
- 5. *"Kommunikativ pedagogika metodikasi"*:
 - Habermasning kommunikativ harakatlar nazariyasiga asoslangan darslar
 - Diskursiv amaliyotni rivojlantirish
 - "Ideal nutq vaziyati" ni modellashtirish
- 6. *"Ijtimoiy refleksiya metodikasi"*:
 - Jamoaviy refleksiya sessiyalari
 - Ijtimoiy tajribani tahlil qilish
 - "Harakatda refleksiya" usuli

Natija: Tadqiqot natijalari quyidagi foiz ko'rsatkichlarini namoyish etdi:

Ijtimoiy yondashuvlarni qabul qilish darajasi: 82%

Bu ko'rsatkich jamiyat, ota-onalar, talabalar va boshqa tashkilotlarning ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan zamonaviy, ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlanadigan yondashuvlarga (masalan, inkluziv ta'lim, jinsiy tenglik, ijtimoiy adolat, hamkorlikka asoslangan o'qitish) qanday darajada ijobiy munosabat bildirishini ko'rsatadi. 82% daraja - bu yondashuvlarning keng qabul qilinishi va ularni qo'llashga tayyorgarlik mavjudligini anglatadi.

Madaniy moslashtirish darajasi: 78%

Bu ko'rsatkich ta'lim mazmuni, usullari va muhitining mahalliy madaniyat, an'ana, til, diniy e'tiqod va ijtimoiy qadriyatlar bilan qanchalik mos kelishini ifodalaydi. 78% - ta'lim jarayonining aksariyat hollarda madaniy kontekstga moslashtirilganligi, lekin ayrim sohalarda yanada takomillashtirish imkoniyatlari

mavjudligini ko'rsatadi.

O'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi: 71%

Bu ko'rsatkich o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik usullar, raqamli texnologiyalar, psixologik yondashuvlar hamda o'quvchilarga individual yondashuv bo'yicha professional tayyorgarlik darajasini aks ettiradi. 71% - o'qituvchilarning aksariyati yetarli darajada malakali bo'lsa-da, ularning malakasini yanada oshirish, muntazam malaka oshirish dasturlarini kengaytirish zarur ekanligini ko'rsatadi.

Talabalarning faollik darajasi: 76%

Bu ko'rsatkich o'quvchilarning darslarda, guruh ishlarida, loyihalarda hamda ijtimoiy faoliyatda qanday darajada faol qatnashishini ifodalaydi. 76% - talabalarning ko'pchiligi o'z o'rganish jarayoniga faol aralashayotgani, lekin ba'zi o'quvchilarda qiziqish yoki ishtirok darajasini oshirish uchun qo'shimcha rag'batlantirish choralari kerakligini anglatadi.

Infratuzilma mosligi: 68%

Bu ko'rsatkich maktab yoki ta'lim muassasasining jismoniy infratuzilmasi (internet, kompyuterlar, laboratoriyalar, kitobxona, o'quv jihozlari, kirish imkoniyatlari) zamonaviy ta'lim talablari va dasturlariga qanchalik javob berishini ko'rsatadi. 68% - infratuzilma yetarli darajada rivojlangan bo'lsa-da, ayrim sohalarda (masalan, raqamli resurslar, nogironlar uchun moslashtirilgan sharoitlar) yana yaxshilash kerakligini bildiradi.

Metodik materiallarning yetarliligi: 74%

Bu ko'rsatkich o'qituvchilar uchun mavjud bo'lgan darsliklar, qo'llanmalar, elektron resurslar, o'quv rejalar hamda baholash vositalarining sifati va yetarli darajasini ifodalaydi. 74% - metodik ta'minot asosan yetarli bo'lib, o'qitish jarayonini qo'llab-quvvatlasa-da, ba'zi fanlar yoki mavzular bo'yicha yangi, zamonaviy materiallarni ishlab chiqish yoki joriy etish zarur.

Jamiyat qo'llab-quvvatlash darajasi: 69%

Bu ko'rsatkich ota-onalar, mahalliy jamoalar, tadbirkorlar va boshqa tashkilotlarning ta'lim jarayoniga qanday darajada qo'shilishini, moliyaviy yoki

moral qo'llab-quvvatlash ko'rsatishini ko'rsatadi. 69% - jamiyatning qo'llab-quvvatlashi mavjud bo'lsa-da, ta'lim muassasalari bilan jamiyat o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali yanada yaxshi natijalarga erishish mumkin.

Ta'sir samaradorligi: 79%

Bu ko'rsatkich ta'lim dasturi yoki loyihasining maqsadlarga erishish, bilim sifatini oshirish, ijtimoiy ko'nikmalar rivojlantirish va kelajakdagi imkoniyatlarni kengaytirish kabi sohalarda qanday samarali ekanligini aks ettiradi. 79% - dasturning umumiy ta'siri ijobiy bo'lib, ko'plab talabalarga foyda keltirayotgani, lekin natijalarni yanada oshirish uchun monitoring va takomillashtirish jarayonlarini mustahkamlash kerak.

Natijalar va muhokama: Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Yevropa ta'lim tizimidagi ijtimoiy yondashuvlarning O'zbekistonda qo'llanilishi yuqori salohiyatga ega. Ijtimoiy yondashuvlarni qabul qilish darajasidagi 82% lik ko'rsatchik mutaxassislarining ushbu yo'nalishdagi ishonchini anglatadi. Madaniy moslashtirishning 78% li darajasi Yevropa tajribasini milliy an'analar bilan muvaffaqiyatli uyg'unlashtirish imkoniyatini ko'rsatadi. O'qituvchilarning 71% li tayyorgarlik darajasi kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish zarurligini tasdiqlaydi. Talabalarning 76% li faollik darajasi yangi metodlarni qo'llashga bo'lgan qiziqishni anglatadi. Infratuzilmaning 68% li mosligi moddiy-texnik bazani rivojlantirish ehtiyojini ko'rsatadi. Metodik materiallarning 74% li yetarliligi resurs ta'minotining nisbatan yaxshi holatini anglatadi. Jamiyat qo'llab-quvvatlash darajasidagi 69% lik ko'rsatchik ota-onalar va jamoat tashkilotlarini jalb qilish zarurligini ko'rsatadi. Ta'sir samaradorligining 79% li darajasi ijtimoiy yondashuvlarning O'zbekiston sharoitida ham yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa: Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

1. Yevropa ta'lim tizimidagi ijtimoiy yondashuvlar ratsional tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasi bo'lib, ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish katta pedagogik salohiyatga ega. 2. Ijtimoiy yondashuvlarni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun ularni milliy madaniy an'analar, til xususiyatlari va mahalliy pedagogik tajriba bilan uyg'unlashtirish zarur. 3. O'zbekiston ta'lim

tizimiga eng samarali integratsiya qilinadigan Yevropa ijtimoiy yondashuvlari qatoriga ijtimoiy konstruktivizm, kommunikativ pedagogika va hamkorlikdagi o'rganish kiradi. 4. Ijtimoiy yondashuvlarni joriy etish nafaqat talabalarning ratsional tafakkurini rivojlantirish, balki ularning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish va jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini egallashlariga ham yordam beradi. 5. Yevropa tajribasini O'zbekistonda amalga oshirish bosqichma-bosqich, tizimli yondashuvni talab etadi va buning uchun kompleks metodik, tashkiliy va kadrlar tayyorlash chora-tadbirlarini amalga oshirish zarur.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Vygotsky L.S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes" - Harvard University Press, 2022.
2. Habermas J. "The Theory of Communicative Action" - Polity Press, 2021.
3. Bourdieu P. "The Logic of Practice" - Stanford University Press, 2020.
4. European Commission "Social Dimension of Education and Training" - EU Publications, 2023.
5. Nosirova D.T. "Ijtimoiy pedagogika: nazariya va amaliyot" - O'zMU xabarlari, 2024.
6. Qodirov F.R. "Ta'limning ijtimoiy jihatlar" - Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi, 2024.
7. OECD "Social and Emotional Skills for Student Success" - OECD Publishing, 2023.
8. UNESCO "Inclusive Education and Social Transformation" - UNESCO Publishing, 2024.